



Osmanlı tarihi kaynaklarından kazaskerlik rûznâmçe defterleri ve önemi

İsmail Gündoğdu*

Özet

Bu çalışmada, 18. yüzyıl Anadolu kazaskerliğine ait *Rûznâmçe* defterlerinin içeriği incelenmiştir. Kazasker *Rûznâmçe* defterlerinde, kadılar, müderrisler ve müftülerin atama, azil, terfi gibi özlük işlemleri hakkında bilgi vardır. Defterler, Osmanlı Devletinin ilmiye teşkilatı ve tarih çalışmaları için önemli kaynaklar arasındadır.

Anahtar kelimeler: Kazasker, kadı, müderris, yevmiye, kaza, ilmiye, medrese, müftü, *Rûznâmçe*, mahkeme, müftü.

The daybooks of chief justice's as a historical sources of the Ottoman empire and their significance.

İsmail Gündoğdu

Abstract

In this study, it is aimed to analyze the content of the daybooks of the Anatolian *kazâskerlik* (chief justice). The daybooks contains knowledge on judges (*kadis*), professors (*müderrises*) and muftis (*müftüs*) and can be found information on the activities of *ulema*'s promotion, re-location. The daybooks are among the major important primary sources of the Ottoman learned institution and its history studies.

Keywords: Chief justice, kadi, professor, daily revenue of magistratures, learned institution, judge, judge's office, daybook, mufti.

* Araş.Gör. Dr. SA.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, gundogdu@sakarya.edu.tr

Giriş

Bu çalışmada Osmanlı Devletindeki Rumeli ve Anadolu kazaskerliklerinde tutulan *rûznâmçe defterleri* hakkında bilgi verilecek, tarih ilmi için önemi irdelenecektir. Osmanlı Devleti ilmiye kurumu ve bu kurumun işleyişi için ana kaynakların başında *Kazasker Rûznâmçe defterleri* gelmektedir.

Rûz, Farsça gün, *nâmçe* ise defter anlamında olup *rûzname* bir çeşit günlük olarak adlandırılabilir. *Rûznâmçe* türü yevmiye defterlerinin Osmanlı Devleti öncesi devlet teşkilatlarında kullanıldığına dair istinsah edilmiş örnekleri vardır.

Osmanlı bürokrasisinde günlük işlemlerin tutulduğu *Rûznâme* veya *Rûznâmçe* adında birçok defter çeşidi vardır. Bu defterler tutulduğu bürolara göre adlandırılırlar. Tımar *Rûznâmçe* defterleri, Hazine *Rûznâmçesi* ve Kazaskerlik *Rûznâmçe* defterleri bu gibi defterlerdendir. Örneğin, *Hazine Rûznâmçesi* adıyla anılan ve Osmanlı defterdarlığında tutulan defterlerde, Osmanlı hazinesinin günlük harcamalarının ve yine günlük olarak hazineye giren çıkan gelir ve giderlerin kayıtları tutulurdu. Bu tür defterlerin tutulduğu bürolar *Büyük Rûznâmçe Kalemi* ve *Küçük Rûznâmçe Kalemi* olarak ikiye ayrılmaktadır¹.

Kazaskerlikteki “*Rûznâmçe kalemi*”² büroları kadı ve müderrislerin, mansıplara tayin, terfi, azil, yer değiştirme, mansıplardaki kadro durumu, mansıpların bulunduğu yerler, mansıpların dereceleri, kadı ve müderrislerin yevmiye (maaş) bilgileri ve *cihet* hizmeti denen imam, müezzin ve vaiz gibi camii görevlilerinin tevcih işlemlerini yaparlardı. Kadı, müderris ve müftü atamalarına ait kayıtlar *Rûznâmçe* defterlerinde bulunmaktadır³. Osmanlı kaza ve medrese sistemlerinin işleyişini anlamak bakımından bu defterler çok önemlidir. Her iki

¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:42), 296.

² M. Kemal Özerin, “Eski bir Rûznâmeye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri.” *İÜEFTarih Enstitüsü Dergisi*, 4-5 (1973-1974), 270: Özerin, Kazaskerlik Divanı’ndaki bir kaç kalemden birinin Rûznâmçe Kalemi olduğunu ve müderrislerin ve kadıların her türlü kadro işlemini yaptığını söylemektedir. Ona göre burada, kendi kesimlerinin kadro durumu ile onların bulunduğu yerler, tarîk dereceleri, maaşlarının kayıtları tutulur, mansıpların tayin ve cihet tevcihi işlemleri yürütülür. Azil ve tayinlerdeki kadro değişimleri tespit edilerek her mansıbın kimde bulunduğu kayıtlar ile bilinir.

³ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, (Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995), 81.

kazaskerlik makamlarında yukarıda sayılan resmi işleri yapan ve *kalem* adı verilen büroların faaliyet gösterdiği belgelerden anlaşılmaktadır⁴.

XV. yüzyılda *Rûznâme* olarak adlandırılan bu defterler XVI. yüzyıldan itibaren *Rûznâmçe*, Tanzimat döneminden sonra ise *Yevmiye* defterleri olarak adlandırılmıştır. Değişik kaynaklarda *İlmiye* sınıfına ait defterler için aynı anlama gelen farklı isimler kullanılmıştır. Bunlar arasında; *Rûznâmçe-i Hümayûn*, *Tarik Defteri*, *Matlab Defteri*, *Vezaif Defteri*, *Danışmend Defteri*, *Akdiye Defteri*, *Müderreslik Defteri*, *Defter-i Kuzat*, *Me'murini İlmiye Defteri* gibi çeşitli adlara rastlanılmıştır⁵.

Bilinen ilk Kazasker *Rûznâmçe* defteri 951/1544 yılına ait olmakla beraber ilk defa hangi tarihte başladığı kesin değildir. Ancak XVI. yüzyılın başlarından itibaren düzenli olarak tutulmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu çağın başında sadece *mülâzemet* kayıtlarını gösteren defter vardır⁶. İlmi çevreler, Osmanlı arşivlerinde olması gerektiğini düşündükleri *Rûznâmçe* defterleri ancak 1979 yılında akademik çalışmalarda kaynak olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kazasker *Rûznâmçe* defterlerini ilk defa bilim dünyasına Cahit Baltacı 1979 yılında *İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicili Arşivi*'nde yaptığı araştırmalar sonunda tanıtmıştır. Baltacı defterlerin hemen tamamına yakınının *İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicili Arşivinde* bulunduğunu tespit etmiş ve defterlerin tarihi ve kültürel önemini açıklayan bir girişle beraber defterlerin açıklamalı katalogunu yayınlamıştır⁷. Yaklaşık olarak 377 adet defter İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivinde bulunmaktadır⁸. Defterlerin 250 adedi Rumeli Kazaskerliği'ne ait olup arta kalan 120 adedi ise Anadolu Kazaskerliği'ne aittir. Rumeli Kazaskerliği defterleriyle karşılaştırıldığında Anadolu kazaskerliğine ait daha fazla defter olması gerektiği anlaşılmıştır. Baltacı'nın yayınladığı katalogda Anadolu Kazaskerliğine ait

⁴ İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicili Arşivi Anadolu Kazaskerliği Rûznâmçe Defterleri (bundan sonra AKR) Özel No, 51/14a; "İnegöl-i Bursa mutasarrıfı Mustafa gayet-i şehri atiden bakîyye dokuz ay zamanın ba'de't-tasarruf ref', ve muvakkatı Ahmet Aşîz ba ferman-ı 'alî **Rumeli kaleminde** abar kazadan nakl olunmakla yeri yermi üç yüz akçe ile Musul kazasından ..."

⁵ Baltacı, Kadî'asker, 59.

⁶ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devletinde Kazâskerlik," *Belleten*, LXI, 232, (Aralık 1997), 640-1.

⁷ Cahit Baltacı, "Kadî-asker Rûznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti." *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c., 4, no., 1 (Temmuz 1979), 59; Baltacı, bu çalışmada Rumeli kazaskerliğine ait, ilki 951-959 (1544-1552) ve sonuncusu 1310-1312 (1892-1895) yıllarına ait 257 rûzname defteri ve Anadolu kazaskerliğine ait ise , ilki 1076-1077 (1665-1666) ve sonuncusu 1309-1320 (1891-1893) yıllarına ait olmak üzere 120 rûzname defterleri hakkında bilgi vermiştir.

⁸ Baltacı, *Kadî'asker*, p.58.

defterlerde büyük boşluklar olduğu ve bazı yıllara ait müderris, mülâzım ve *kadı* atamalarının olmadığı görülmüştür.

Bu boşluğu bir başka araştırmacı, İsmail Erünsal doldurmuştur. Erünsal, İstanbul *Nuriosmaniye Kütüphanesi*'nde yaptığı araştırmada çoğu Anadolu kazaskerliğine ve birkaç tanesi de Rumeli Kazaskerliğine ait olmak üzere toplam 52 adet *Rûznâmçe* defteri bulmuş ve bu defterleri kısaca tanıtmıştır⁹. Sonuç olarak Anadolu Kazaskerliği *Rûznâmçe* defterleri sayısı 170 adede yükselmiştir. Fakat Rumeli kazaskerliği defterlerinin 250 olduğu göz önüne alındığında bu sayının da eksik olduğu sonucuna varılabilir.

Defterlerin kapak bilgileri

Defterlerin dış kapağında, dönemin kazaskerinin ismi ve defterin ait olduğu yıllar yazılıdır. Örneğin *Nuriosmaniye Kütüphanesi* 5193 mükerrer ve 4569/42 numaralı defterin dış kapağında “*Hoca zade Es-seyyid Abdullah Efendi*¹⁰ (Ö.1160/1748) *hazretlerinin Rûznâmçesi, sene 1156/1744 yazmaktadır. Bir diğer rûznâmçe’de daha detaylı şekilde defterin kapsadığı aylar verilmiştir;*

*Rûznâmçe-i Hazreti Mirza zade Şeyh Mehmet Efendi, min Rebi’u’l-evvel
sene 1125 ilâ Rebi’u’l-evvel sene 1126*¹¹

Bu bilgilerden adı geçen *Rûznâmçe’nin* hangi kazasker zamanında ve hangi tarihte tutulduğu anlaşılmaktadır. Kapaktan sonraki ilk sayfanın sol üst köşesinde sayfa numaraları sonuna kadar verilmiştir. Ayrıca yine ilk sayfada defterde toplam kaç sayfa olduğu tarihiyle beraber verilmektedir: “*sene 1157 ve 51 yazılı yaprak*” gibi¹². Defterlerin her sayfası ortadan bir çizgiyle bölünerek iki sütun haline getirilmiştir. Fakat defterlerin baş kısmında görülen arzuhâller ve hatt-ı hümayun suretlerinin bulunduğu sayfalar böyle değildir. Böylece yazılı

⁹ İsmail Erünsal, “Nuriosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Rûznâmçeleri,” *İslam Medeniyeti Mecmuası*, vol. 4,no.3 (1980), 3-15. Yazar bu araştırmasında ilki 989/1581 ve sonuncusu 1234/1819 yıllarına ait olan Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine ait toplam 52 adet rûzname defterleri hakkında bilgi vermiştir.

¹⁰ Gülsen Gökçay, “XVIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği,” (Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Tarih Bölümü, 1964) , 99: Hocazâde Es-Seyyid Abdullah Efendi, 1160/1747 yılında vefat eden eski Anadolu Kazaskeri Hocazâde Osman Efendi’nin oğludur ve 1156/1743–1157/1744 yılları arasında Anadolu Kazaskerliği yapmıştır.

¹¹ AKD, Özel No, 15a-b.

¹² NOK, Yeni Kayıt, 5193/42, 1a-b.

bilgiler her sayfada iki sütun halinde tutulmuştur. Defterin en sonunda yazının bittiği sayfada ve yazının hemen alt kısmında kazaskerin mührü görülmektedir. Böylece deftere başka bir kaydın eklenmesinin engellenmesi amaçlanmıştır.

Defterlerin içerik olarak incelenmesi

Osmanlı ilmiye sınıfını anlamak için en önemli kaynaklardan biri olan Kazasker *Rûznâmçe'leri* içerik olarak dikkatli incelenmeli ve anlaşılmalıdır. *Rûznâmçe'lerde* sadece kadı atamalarına dair belgeler olmayıp atamaların yanında kadı'lar, müderrisler ve naipler gibi kaza (yargı) işlerinde görev alan resmi kişilere ait veya kaza'lar hakkında çeşitli belgeler de vardır. Bunlar: arzuhâller, mahzarlar, fermanlardır. Kadı ve müderris atamaları doğal olarak defterlerin ana kısmını oluşturmaktadır.

Arzuhâller

Defterlerin ilk sayfalarında genellikle kadı'lar tarafından bağlı bulundukları kazaskerliğe yazılmış değişik istekleri içeren arzuhâller vardır. Kadı arzlarının yanında kaza halkının kazaskerliğe yazdığı *arz-ı mahzarlar* da vardır¹³.

Arzuhâl, askeri sınıftan ya da reayadan, Müslim veya *zimmî*¹⁴ kesimden herkesin bir dilek veya şikâyet bildirmek için alt makamdan üst makama yazabildiği bir tür dilekçedir. Bu tür belgelere *arz-ı mahzar* da denilebilir¹⁵. Bununla beraber genellikle, askeri sınıfın sunduğu dilekçelere sadece *arz*, reaya'nın sunduklarına ise *arz-ı hâl* denir¹⁶. Fakat *arz-ı mahzar* terimi daha çok bir gurup tarafından topluca imzalanan belgeler için kullanılır. *Arz-ı mahzara* katılan üyeler belgeyi açık şekilde imzalarlar böylece bu arzuhâl bir topluluğun şikâyetini bildiren dilekçe halini gelir. Bireylerin arzlarını bildiren belgelere ise sadece *arz-ı hâl* denir¹⁷.

Tıpkı diğer Orta-Doğu devletleri gibi Osmanlı Devletinde de adalet kavramı çok önemlidir ve devlet anlayışının temelini oluşturur. Buna göre bir hükümdar ne kadar adaletli

¹³ Bazı kadı arzuhalleri için bak, Erünsal, Nuri Osmanîye, 3-15.

¹⁴ Midhat Sertoğlu, "Zımmî", *Osmanlı Tarihî Lügati*, s.376: Cizye ile mükellef hristiyan teb'a.

¹⁵ Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzar'lar," *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet* (İstanbul: Eren, 2000), 50.

¹⁶ İnalçık, Şikâyet Hakkı, 51.

¹⁷ İnalçık, Şikâyet Hakkı, 55.

olursa devleti de o kadar uzun yaşar. Bunun için mahkemelerin dağıttığı adaletin yanında bizzat kendisi de âdil olmalı ve bir tür en üst mahkeme olan Divanda halkın şikâyetlerini bizzat dinleyip çözüme kavuşturmalıdır. Şikâyet dilekçesi verenlerin arzuhâllerini dikkate alıp gereğini yapmalıdır. Bunları yapmayan hükümdar meşru sayılmaz¹⁸.

Şikâyet gönderebilmek için öncelikle şikâyet edenlerin amacı mutlaka bir haksızlığı gidermek için olmalıdır. Şikâyet edenler tek kişi olabileceği gibi bir topluluk hatta vakıf gibi bir kurum da olabilir. Şikâyet konusu bazen mahkemenin verdiği bir kararı tanımama ve eşkiya zulmünden bunalma, örf mensuplarının haksız davranışları olabileceği gibi, köylü ile tımarlı sipahi arasındaki vergi anlaşmazlığı veya nizamnamelere uymayan esnaf da arzuhâllere konu teşkil ederdi. Hepsinde ortak özellik; özel zararlardır. Kamuyu ilgilendiren zararlar arzuhâllerin konusu değil *Mühimme*¹⁹ defterlerinin konusudur. Ayrıca örf mensupları da şikâyet konusu olabilmektedirler. Bu gibi durumlar *Adâletnâmelerin*²⁰ konusudur²¹.

Kazasker *Rûznâmçe*'lerinin baş taraflarında kazaskerlik makamına yazılmış buna benzer birçok arzuhâller vardır. Bu arzuhâlleri iki grupta toplamak mümkündür: ilki, kadı'lardan kendi durumları hakkında istekler içerenler, diğeri ise, kaza halkı tarafından kadı'ları hakkında değişik istekler içerenlerdir.

Kadı arzları

Bu grup arz'larda, kadı'lar kendi durumlarını ilgilendiren sorunlar için bağlı bulundukları kazaskerlik makamına çözüm bulmak amacıyla gönderdikleri arzlar görülmektedir. Bunların bir kısmı bir üst derecedeki kazada görev yapmak amacıyla yazılmışken, diğer önemli bir kısmı ise, müderrislerin medreseden kadı'lık işine geçmek amacıyla yazılmıştır. Diğer taraftan, bazı müderrislerin gelirlerini artırmak amacıyla arpalık olarak kendilerine kaza verilmesi isteğini içeren arz'lar da kazasker rûznâmçe'lerinde görülmektedir.

¹⁸ Halil İncılık, "Adâletnâmeler," *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren, (2000), 76-77.

¹⁹ Midhat Sertoğlu, "Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri", *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s.88. "Dîvân-ı Hümayûnda hazırlanan ve sadır olan fermanların ve beratların hülasa kayıtlarını tarih sırasıyla ihtiva eden defterdir. 1649 yılına kadar bütün bu fermanlar ve hükümler, Mühime defterleri denilen defterlere kaydolunurken bu tarihten sonra yalnız devlete ait Mühime defterlerine yazılıp şahsi davalara ait ferman kayıtları için Şikâyet defterleri ismi verilen ayrı siciller tutulmuştur."

²⁰ İncılık, "Adâletnâmeler", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, II-3/4 (İTK,1965): 49-145.

²¹ İncılık, Şikâyet Hakkı, 51.

Örneğin, Yüreğir kadısı İbrahim Efendi arzında, kazaskerlik makamı tarafından kendisine verilen *mektub tezkiresi* ile göreve başladıktan üç gün sonra, *tarik'le* alakası olmayan Seyit Mehmet adlı kişinin sabık Şeyhülislam Mehmet²² efendi aracılığıyla Yüreğir kazasını kendisine *maişet* olarak tevcih ettirdiğini bildirmiş, bu sebepten dolayı mağduriyetinin düzeltilmesini Anadolu Kazaskerliği'ne arz etmiştir. Arzın üzerindeki kazaskerlik notunda “*mucibince tevcih olunmak buyuruldu*” diye kayıt düşülmüştür.

Kazasker Rûznâmçe'lerinde *kadı*'ların bir alt rütbeden bir üst rütbeye terfi etmek amacıyla yazdıkları arz örnekleri de önemli yer tutmaktadır²³. Örneğin otuz beş yıl müderrislik yapan Mehmet Arif, evladı ulemadan olduğunu, yakın zamanda imtihan verdiğini, maddi sıkıntı içine düştüğünden dolayı Cemaleddin Efendi'den boşalan Germîgad? (کرمیغاد) kazasının kendisine *ber vechi maişet* olarak verilmesini arz etmiştir²⁴. Bir diğer arzuhâlde yine boş bulunan Günyüzü kazasının *ber vechi maişet* olarak kendisine verilmesini istemektedir²⁵. Hemen bütün rûznâmçe'lerin ilk yapraklarında bu tür arzlar çokça görülmektedir.

Kaza halkı tarafından yazılan arzuhâller ve mahzarlar

Yukarıda anlatıldığı üzere Osmanlı Devletinde haksızlığa uğradığına inanan askeriden veya reayadan herkesin şikâyet hakkı vardır. Haksızlığa uğradığına inanan kimseler yerel kurumları atlayarak doğrudan en üst mahkeme olan Divana doğrudan Divana yazabilirlerdi. Kazasker rûznâmçe'lerinde kazalar ahalisi tarafından kadı'ları hakkında birçok şikâyet arzuhâlleri ve *mahzar*ları vardır²⁶.

Örneğin, 1115/1703 tarihli bir arzda; Alaşehir kasabasında “*ulema, suleha, eimme ve hudeba, fukara ve zuefa*” gibi kasabanın önde gelenlerinin gönderdikleri mahzar²⁷ suretindeki

²² İmam-ı Sultan-i Mehmet Efendi, bak, İlmiye Salnamesi, (İstanbul: İşaret, 1998), 402.

²³ Örnekler için bak, NOK, Yeni Kayıt, 5193/33/34/35.

²⁴ AKD, Özel No, 51-1a-b.

²⁵ AKD, Özel No, 51-1a-b: “*Günyüzü kazasına bervechi maişet mutasarrıf olan Gümüşlü Abdullah Efendi refinden işbu 1206/1792 senesi Recebül' ferd gurrenden zabı eylemek üzere olan evladı ulemadan ma'zur ve mahalli merhamet sabıken Yenişehir kadı'sı olan müteveffa Bendereki Hafız Ahmet Efendinin oğlu Mehmet Said efendiye kaza-i mezbur ber vechi maişet tevcih ve mektub tezkeresi i'ta buyurula.*”

²⁶ Erünsal, Nuriösmaniye, 5.

²⁷ İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicili Arşivi Rumeli Kazaskerliği Rûznâmçe Defterleri (bundan sonra RKR) RKR. Özel No, 63-1a-b: “... *kasaba-i Alaşehir'de sâkin 'ulema ve suleha ve e'imme ve hudeba ve fukara ve zuefanın mahzar-ı tarikâ üzere arzuhâli sadakat mahzarları oldurki; ..*”

arzu hâlde, on iki aydır adı geçen kasabanın kadı'lığını yapmakta olan kadı Abdülkadir Efendinin cahil olmasının yanında aklından da eksik olduğu, her zaman zalimlerin tarafını tutarak, zayıf ve fakir kimselerin zulme uğramasına sebep olduğu, ayrıca hüküm vermede de yeterli olmadığı ve verdiği hükümlerin de hukuka aykırı (*hilaf-ı şer'*) olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, adı geçen kadının verdiği resmi vesikaların (*hüccetler*) işe yarar olmadıklarından dolayı, adı geçen mahalde büyük huzursuzluk (*azim ihtilal*) olduğu ve bu sebepten halkın *perakende ve perişan* içinde olduğu, tüm bu sebeplerden dolayı adı geçen kadının görevden alınıp yerine hukuk bilgisi olan (*müteşerri'*) yeni bir kadının gönderilmesi isteği Anadolu Kazaskerliği'ne arz edilmiştir²⁸.

Anadolu kazaskerliği de arzu hâli dikkate alarak Alaşehir kadı'sı Abdülkadir Efendi hakkında işlem yapmıştır. Belgede "*Alaşehir kadı'sı Abdülkerim Efendi hakkında sual olundukta*" diyerek kadı hakkında araştırma yapıldığı ve yapılan tetkik sonunda²⁹ adı geçen kadı'nın "*cehline ve aklından noksanlık*" olduğuna dair ihbar alındığı bildirilmiştir. Tüm bu bilgilere dayanarak Anadolu kazaskeri Abdülkerim Efendi adı geçen kadının görevine son verilmesine ve yerine kadı'lığa layık başka bir kadı'nın atanmasına karar vermiştir³⁰.

Diğer bir önemli bir konu da görevden alınması istenen kadı hakkında yapılan araştırmayla ilgilidir. Bu araştırmayı kazaskerlik makamındaki büroların yaptığı anlaşılmakla beraber, tam olarak hangi basamaklardan geçildiği hakkında açıklayıcı bilgi aynı evrakta görülememektedir. Bununla birlikte, ülkedeki kadılıkların özellikle XVI. yüzyılda belli aralıklarla müfettiş vasıtasıyla teftiş edildiği bilinmektedir³¹. Uzunçarşılı, kadı'ları tahakkuk memurlarının soruşturduğunu belirtmektedir³².

²⁸ RKR. Özel No, 63-1a: "*Asitane-i Asman saadet medar, kasaba-i Alaşehir de sakin 'ulema ve suleha ve eimme ve hudeba ve fukara ve zıvehanın mahzar-ı tariki üzere arzuhâli sadakat mahzarları oldurki; bala kadı'mız olan Abdülkadir Efendi daileri on iki aydır kadı'mız olup cahil-i harf olduğundan gayri aklından biffet olmağın her babada zülüm tarafında bulunub fukara ve zıvehanın mazlum olmasına ba'is olduğundan maada hükümetde rişdü dahi olmamakla cemi' hükümeti hilaf-i şer' olub erbab-ı hacata sened olmak için verdiği hüccet dahi ma'mul baba olmayub vilayetimizde 'azim ihtilal hâsıl olub perakende ve perişan olmağın kadı'ya mezbûr 'azl olunub ve yerine bir müteşerri' kadı' nasb olunmak babında Allah ve Resülü ahvalimiz der-i devlet masire mahzar birle i'lam itmegin 'ala vuku'-i i'lam olundu. Baki ferman men lehü'l-emrindir.*"

²⁹ RKR. Özel No, 63-1a: "*ma'ruz-u da'i devlet-i 'alileri oldurki; Alaşehir kadı'sı Abdülkadir'in ahvali sual olunduk da cehline ve biffet-i 'aklın ihbar etdiler. Baki ferman men lehü'l-emrindir.*"

³⁰ RKR. Özel No, 63-1a: "*I'lamı mucebince ref olunub bir müstahakına verile deyi buyuruldu.*"

³¹ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devletinde Kadı," *Belleten L XI* (Aralık 1997): 672-674.

³² Uzunçarşılı, ilmiye, 107.

Kazasker'e yazılan bir diğer arzda “*Alaşehir kadı'sı Abdülkadir'in ahvali sual olunduk da cehline ve hiffet-i aklına ihbar ettiler*” denmektedir. Bu ibareden adı geçen kadı hakkında bilgi toplamak için tahakkuk memurunun mu gönderildiği yoksa bir resmi yazıyla kaza'daki yetkili kimselerden bilgi mi istendiği açıkça anlaşılamamaktadır. Fakat sual olunan kimselerin sözüne güvenilir insanlar olması muhakkaktır. Bu güvenilir insanların da o kazadaki ileri gelen ayan, eşraf, şehir kethüdası³³ veya diğer askeri görevliler olması gerektiği akla gelmektedir.

Yukarıdaki “*ihbar ettiler*” ibaresinden adı geçen *kadı*'nın sorgulanmadığı ancak hakkında bilgi toplanarak kazaskerin bilgisine sunulduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu bilgi toplama işinin nasıl yapıldığı ve kimlere sorulduğu belgeden anlaşılmamaktadır. Bununla beraber arzuhâli yazan eşraf ve ayan denen kişilere ve o kazadaki diğer örf mensuplarına sorulduğu akla gelmektedir. Çünkü Anadolu kadı'larının yazmış olduğu bir diğer arzuhâlde bu konuya açıklık getirilmiştir. Adı geçen arzuhâlde Anadolu kadı'ları *kaza*'lara yapılan kanundışı atamalarla ilgili şikâyetle bulunmaktadırlar ve şikâyetlerinin doğru olup olmadığı “*eşraf efendilerden istihbar olundukta*” şeklinde not vardır³⁴. Gerçi buradaki eşraf³⁵ efendilerden ilmiye sınıfının ileri gelenleri kastedilmekteyse de kazalarda da eşraf ve ayana sorulmuş olduğu düşünülebilir. Çünkü kaza halkı tarafından yazılan arzuhâllerin çoğunu hep aynı kesim kaleme aldığı görülmektedir. Kazasker de bu bilgiye dayanarak *kadı*'nın görevine son vererek yerine başka bir kadı atamıştır³⁶.

Rûznâmçe'lerde sadece şikâyet arzuhâlleri yoktur. Şikâyetlerin yanında kazadaki kadı'dan memnun olan kaza halkının gönderdiği *arzuhâller* de vardır. Bunlar genelde kadı'larının görev süresinin uzatılmasıyla ilgilidir. Aynı yıl (1115/1703) bir diğer arzuhâlde, Adana kazasındaki ayan ve eşraf halkın sözcüsü olarak Anadolu kazaskerliğine yazdıkları arzuhâl de bu türe örnek olarak gösterilebilir³⁷. İleri gelenler ibaresi ile tarif edilenlere tam

³³ Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki «Eşraf ve A'yan» üzerine bazı bilgiler,” *Osmanlı Araştırmaları* III (1982) : 108. Prof. Dr. Ergenç, XVI. yüzyılda şehir kethüdasının devlet görevlisi niteliğini taşıdığını belirtmektedir.

³⁴ NOK, Yeni Kayıt, 5193/36-2a.

³⁵ Uzunçarşılı, İlmiye, 93. “Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki kazalarda kâdılık ederek site denilen dereceye kadar çıkanlara eşraf-ı kuzât denilir.”

³⁶ Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki «Eşraf ve A'yan» üzerine bazı bilgiler,” *Osmanlı Araştırmaları* III (1982), 109: Yazar, Ankara ve Bursa Şer'iye Sicillerine dayanarak yaptığı araştırmada Bursa şehir kethüdası olan Mehmet bin Ahmet hakkındaki şikâyet konusunu incelemekte ve Bursa eşraf ve a'yanının adı geçen kethüdadan memnun olduklarını bildirdiklerini ve bununla merkez tarafından dikkate alındığını belirtmektedir.

³⁷ RKR. Özel No, 63, 1a.

olarak uyduğu görülür. Burada da *âlimler, salihler, imamlar, hatipler ve seyyidler* olarak yazılmıştır³⁸. Adana kazasının ileri gelenleri arzuhâlde; kadı Ali Efendiden çok memnun olduklarını çünkü kadı Ali Efendi'nin *ilmiyle amel* ve kanunların hükümlerini uygulamada çok titiz, kanaatkâr ve herkesin kendisinden hoşnut olduğundan dolayı görev süresinin altı ay daha uzatılmasını (*zamm*) istemişlerdi³⁹. Anadolu kazaskerliği halkın *cümlesinin kadı*'dan memnun olmasından dolayı süresini üç ay daha uzatmıştır⁴⁰.

1115/1703 tarihli ve RKR. Özel No, 63 numaralı Rumeli Kazaskerliği⁴¹ rûznâmçe defterlerinde buna benzer arzuhâllere örnekleri vardır. Bir başka şikâyet türü ise kazalardaki kadı'lar hakkında kazaskerliğe "*haber verilmiştir*" şeklinde biten arzuhâllerdir. Bu tür arzuhâllerde arzı yazan kişi veya kişiler belli değildir. Bu tür şikâyetler kazaskerlik makamına sözlü olarak yapılmış, şikâyetleri dinleyen görevli de arzı deftere kaydetmiş olabilir⁴². Bu tür örnekleri adı geçen defterde görmek mümkündür. Örneğin Andığı? [اندغی] adlı kazanın Kadı'sı Ahmet hakkında ki yazı bu türdendir. Burada Ahmet'in medreseden olmasına rağmen yargı işlerini hakkıyla yürütemediği, ayrıca sıra şahsi ihtiraslarını uygulamaya meyilli olduğu *haberinin* alındığı, bu yüzden gerekenin Anadolu kazaskerine bırakıldığı bildirilmiştir⁴³.

Hattı hümayun ve ferman suretleri

Hatt-ı hümayun, padişahın bazı istisnalar dışında kendi eliyle yazdığı emirler için kullanılan bir kavramdır⁴⁴. Ferman ise Divan-ı Hümayun veya sadrazama ait Paşakapısı'ndaki Divanlarda görüşülüp alınan kararların padişah ağzından tuğra ile yazılan emirlere verilen genel addır⁴⁵. Ferman kelimesi tek başına kullanılmaz, önemini ve padişaha ait olduğunu belirtmek için *ferman-ı âli şan*, *ferman-ı hümayun*, *fermanı-ı padişahî* gibi

³⁸ Ergenç, Eşraf ve A'yan, 106: Yazar, 18. yüzyıl Ankara Şer'iye sicillerine dayanarak yaptığı araştırmada aynı sosyal grupların Ankara ileri gelenleri arasında da kullanıldığını belirtmektedir.

³⁹ RKR. Özel No, 63-1a.

⁴⁰ RKR. Özel No, 63-1a "Anadolu Kadı'askeri izzetli faziletli efendi hazretlerimahzar olduğu üzere cümlesi şükran olmağla üç ay dahi med edüb mektub verilmek buyuruldu"

⁴¹ Defter Rumeli Kazaskerliğine kayıtlı olsada içindeki bilgiler Anadolu Kazaskerliğine aittir.

⁴² Arzuhâlin altında yazan kişinin imzası olmadığı için bu şekilde olabileceği akla gelmektedir.

⁴³ RKR. Özel No, 63-2a. "Ma'rûz u dâ'i devletleridir ki; Andığı? kadı'sı Ahmet medreseden olmağla usul-i mahkemeden gafil ve tama' u bırsına mail deyu baber vermişlerdir. Ferman devletlû sultanımıdır."

⁴⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998), 172.

⁴⁵ Geniş bilgi için bak, M. Tayip Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatika ilm* (Enderun Kitabevi, 1992), 79-81.

kelimelerle kullanılır⁴⁶. Gerek ferman gerekse hatt-ı hümayun'un kendilerine özgü rükün ve şartları vardır⁴⁷.

Kazasker rûznâmçe'lerinin ilk sayfalarında yukarıda incelendiği gibi arzlar, arzuhâller ve mahzarlar vardır. Bunların yanında ilmiye sınıfıyla ilgili çeşitli konularla ilgili hattı hümayun ve ferman suretleri de görülmektedir. Bazı hattı hümayunlar çok genel olup ilmiye işleyişine yöneliktir. Bazıları ise kazaların rütbesinin artırılıp eksiltilmesiyle ilgilidir. Bir başka berat türü ise bazı kadı'ların adına verilmiştir. Bu tür fermanlarda azledilen bir *kadı*'nın affedilmesi, rütbesinin yükseltilmesi veya azledilmesiyle ilgili olabilmektedir. Kadı'ların kazaya tayin edildiğini bildiren berat örneklerine de rastlanmaktadır.

Defterlerde, medreselerde okutulan ders programlarının yeniden düzenlenmesi, medreselerde derslerin sindirilerek okutulması ve *kadı* olmak isteyenlerin sınava tabi tutulması gibi emirler de vardır. Örneğin, 1115/1703 tarihli bir hatt-ı hümayun suretinde *kadı*'ların zulümleri hakkında Divana çok şikâyetler geldiği bildirildikten sonra bu sebepten azledilenlere bir daha *mansıp* verilmemesi emredilmiştir. Kendisinden önceki ataları zamanında *kadı* olmak isteyenlerin derslerini hakkıyla okuduklarından emin olunduğundan başka, ayrıca imtihana tabi tutularak *kadı* olabilmenin şartlarına sahip olup olmadıkları açıkça görüldüğü bildirilmiş, *kadı* olmak isteyenlerin her ay derslere devam etmeleri ve imtihana tabi tutulmaları gerektiği ve bu mesleğe yeteneği ve kabiliyeti açıkça ortaya çıkmadıkça hakkı olmayan hiç kimseye *şefaate* ve *himayeyle* *kadı*'lık verilmemesini emredilmiştir⁴⁸.

Defterlerde görülen kadı atamaları ve unsurları

Rûznâmçe defterlerinin amacı kazalara atanan *kadı*'ların atamayla ilgili bilgileri içeren kayıtları tutmaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi adı geçen defterler Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından tutulurdu. XVI. ve XVII. yüzyıllarda yevmiyesi 150 akçeden aşağı olan *kadı*'ların atamaların XVIII. yüzyılda ise yevmiyesi 499 akçeden aşağı olan *kadı* atamalarını kazaskerler önerirlerdi. Daha yukarısını yani *mevleviyet* denen büyük kadılıklar ve

⁴⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin*, 99-100.

⁴⁷ Geniş bilgi için bak, Kütükoğlu, *Belgelerin Dili*.

⁴⁸ RKR. Özel No, 63-2a.

üst dereceli müderris atamalarını şeyhülislamın önerisiyle sadrazam gerçekleştirdi. Bu sebepten dolayı mevleviyet kadılarıyla ilgili kayıtlar bu defterlerde görülmemektedir.

Kadı adaylarının adlarının bulunduğu Rûznâmçe defterleri Divan-ı Hümayun'un toplandığı belirli günlerde ve kazaskerler Padişah tarafından kabul edildiklerinde adaylarını isimlerini padişahın huzurunda okuyarak iradesini alırlardı⁴⁹. Divan-ı Hümayun toplantıları terk edildikten sonra kazaskerler, tayin etmek istedikleri kadı'ları sadrazam vasıtasıyla arz ederlerdi⁵⁰. Adaylığı kabul edilen kadı'lardan kendi adlarına berat alması istenirdi. Beratı alan kadı artık görev yerine giderek görevine başlayabilirdi.

Yukarıda rûznâmçe'lerin baş kısmında yer alan arzuhâller, mahzarlar ve fermanlar ele alınmıştı. Defterlerde en çok yer tutan kısım ise kaplayan kısım ise kadı ve müderris atamalarıdır. Defterlerin giriş kısmında tüm dini kitaplarda görülen ve “*besmele, hamdele, salvele*” olarak formüle edilen klişe ve ifadeler vardır.

Atama tarihleri

Rûznâmçe defterlerinin hangi kazaskerin döneminde tutulduğu genellikle defterlerin dış kapağında veya içerideki ilk varakta açık olarak verilmiştir. Kadı atamaları yapılırken tarihler açık yazılmaya özen gösterilmiştir. RKR. 63 numaralı defterde ki tarih ay ve gün düz yazı ile Arapça yazılırken yıl rakamla yazılmıştır. Kameri aylar sıfatlarıyla beraber aşağıdaki gibi verilmiştir: “*Fî gurre-i Şa’banu’l-mu’azzama li senetet’il-merkume [1]115/1703*⁵¹.” Bir diğer defterde, (A.K.D. 43 numaralı defterde), gün, ay ve yıl tamamen Arapça yazı ile yazılmıştır. Şöyle ki “*Fî gurre-i zî’l-ka’dei’l-şerîfe, li sene seb’a ve hamseyn ve mi’e ve elf*⁵².” Tarihler de diğer dikkat çeken bir konu da muhtemel bir karışıklığı önlemek için atamaların daima ayın ilk günü yapılmış olmasıdır. Arapça ayın ilk günü anlamına gelen *gurre* kelimesi tüm atama kayıtlarında açıkça görülmektedir. Böylece kazaya giden yeni kadı ile bir önceki kadı arasında uyuşmazlık önlenmek amaçlanmıştır.

⁴⁹ Uzunçarşılı, İlmiye, 87.

⁵⁰ A.g.e. 105.

⁵¹ “Rakamla yazıldığı gibi sene [1]115 senesinin, muazzam Şa’ban ayının ilk günü (10 Aralık 1703).”

⁵² “Bin yüz elli yedi senesinin, Şerefli Zi’lka’de ayının ilk günü.”

Kadı atamaları

Rûznâmçelerde görülen tipik bir kadı ataması aşağıdaki gibidir.

*BÂ BERAÂT*⁵³

YENİŞEHİR-İ AYDIN

“Yenişehir-i Aydın mutasarrıfı Abdurrahman gayet-i şehr-i atiden ref’, ve yeri yevmi yüzeli akçe ile Söğüt kazasından iki ay kasr-ı mu’teberrinden mâ’adâ yirmi beş ay hakiki infisali olub, müte’ayyen’ül-ehliyye v’el-istihsan olmakla sezâ-vâr-ı inayet şehr-i yârî ve şâyeste-i re’fet cihandârî mevlanâ es-seyyid Yahya dâilerine bâ terakki yevmi ikiyüz akçe ile tevcih olunub sene-i atîye Muharremü’l-haram guresinden ancak on dört ay mutasarrıf olub, bakiye altı ay zaman kazâ-i aharden tekmîl eylemek ricasına ba’de’l-arz sadaka buyuruldu⁵⁴.”

Kadı beratı

Osmanlı Devletinde tüm askeri sınıfın atama, azil, bir gelirden pay alma, devlete ait herhangi bir şeyi kullanma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetler ancak Padişah *beratı*yla yapılır. Bundan dolayı *beratlı* kelimesi, müsaadeli veya imtiyazlı; *eli beratlı* tabiri ise yetki sahibi olma anlamına gelir⁵⁵. Osmanlı Devletinde kadıların da ataması padişah *beratı*yla yapılır. Bir medreseyi bitiren öğrenci, bir çeşit staj anlamına gelen *mülâzım* olmak için İstanbul’daki yüksek rütbeli müderrislerin yanında staj görürler. Diğer taraftan da *matlab defteri* de denen Anadolu ve Rumeli kazaskerliği tarafından tutulan Rûznâme veya Rûznâmçe defterlerine yazılırlar ve sıra beklemeye başlarlardı. Sırası gelen kadıları ilgili kazasker Divanı hümayun toplantılarında ve padişah tarafından kabul edildikleri sırada huzurda okuyarak onay alırlardı⁵⁶. Padişah’tan onay alınan kadı’ya durumu açıklayan bir mektup verilir ve berat alması istenir ve berat geldikten sonra kadı’nın tayin işlemi tamamlanmış olurdu⁵⁷. Rûznâmçe’lerde görülen “*Bâ Berat*” ibaresi adı geçen kadı’nın padişah’tan berat

⁵³ “berat ile” anlamına gelmektedir.

⁵⁴ AKR. Özel No, 43-8a.

⁵⁵ Kütükoğlu, Belgelerin Dili, 124.

⁵⁶ Uzunçarşılı, İlmiye, 87.

⁵⁷ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara*

aldığını ve bu beratı rûznâmçe'ye kaydettirdiğini göstermektedir. Nitekim defterde kaydı olduğu halde henüz beratı kaydedilmemiş olan birçok kadı adı mevcuttur. Rûznâmçe'lerde *beratı* görünmeyenler ise padişaha arz edilen ve durum kendilerine mektupla bildirilen kadı'lardır. İstanbul dışında mülâzemette bulunan kadı'lara bu mektupların daha geç ulaşması olasıdır. Veya eline mektup geçtiği halde henüz berat alamamış olan kadı adaylarıdır. Beratı alan kadı elindeki beratıyla kaza bölgesine giderek elindeki beratı sicilli mahfuz denen deftere kaydettirerek görevine fiilen başlardı.

Kaza adı

Kadı'lar yargı görevlerini sınırları belli kaza adı verilen yargı bölgesinde yaparlar. Kazaların üzerinde daha büyük yargı bölgesi yoktur. Fakat kaza dâhilinde *nahiye* adı verilen ve kaza kadısı tarafından atanan bir naip tarafından adli işleri görülen bir veya daha fazla yargı alanları da olabilir.

Kazalar doğrudan merkeze bağlıdırlar ve kadı'ların her türlü resmi işleri merkezdeki ilgili kazaskerlik tarafından yapılır. Kadı'lar kazalara atanırken defterlerde atılacak kazanın adı açık şekilde yazılır. Eğer aynı adı taşıyan birden fazla kaza varsa karışıklığı önlemek için yanına açıklayıcı bilgi verilir. Yukarıdaki örnekte Yenişehir kazasına kadı ataması yapılmaktadır. Fakat birden çok Yenişehir olduğu için yanına *Yenişehir-i Aydın* yazılarak karışıklık gidermiştir. Böylece ataması yapılan kadı kaza yerini tam olarak bilir ve öyle giderdi.

Bir önceki kadının bilgileri

Kazasker rûznâmçe'lerinin en önemli unsurlarından biri de kazada görevi sona eren kadı'nın kimliğidir. Defterlerde kaza adı belirtildikten sonra adı geçen kazayı fiilen tasarruf eden kadı'nın adı açık şekilde yazılarak hangi tarihte görevi sona ereceği açıkça yazılmıştır. Yukarıdaki örnekte bu bilgi “*Yenişehir-i Aydın* mutasarrıfı *Abdurrahman gayet-i şehr-i atiden ref*” şeklinde verilmiştir.

Burada Abdurrahman'ın *Yenişehir-i Aydın* kazasının halen fiili olarak kadı'sı olduğu ve gelecek ayın sonunda görevinin sona ereceği bilgisi bulunmaktadır. Gelecek ayın hangi ay olduğu ise defterin başında verilmiştir. Ayrıca ay değiştikçe ay'ın adı hicri takvime göre yazılmıştır. Yukarıdaki atama bilgisi AKR. Özel No, 43 numaralı defterden alınmıştır. Defterde ki tarih bin yüz elli yedi senesinin, Şerefli Zi'lka'de ayının ilk günü (*Fî gurre-i zî'l-ka'dei'l-şerîfe, li sene seb'a ve hamseyn ve mi'e ve elf*) olduğuna göre gelecek ayında Zi'l-Hicre olduğu açıktır. Böylece görevdeki kadı'nın görevinin gelecek ayın son günü biteceği bilgisi kesinlik kazanmıştır.

Ataması yapılan kadının bir önceki görev yerindeki yevmiyesi ve görev yeri

Defterlerde verilen önemli bilgilerden birisi de adı geçen kazaya yeniden atanacak kadı'nın tüm bilgilerinin tam olarak verilmesidir. Bu bilgiler arasında kadı'nın bir önceki yevmiyesi ve görev yaptığı kaza adı vardır. *Kadı'nın bir önceki yevmiyesi ve görev yeri peşi sıra açık şekilde yazı ile yazılmıştır*⁵⁸. ...ve yeri yevmi yüzeli akçe ile Söğüt kazasından...

Ataması yapılan kadının bir önceki görev müddetiyle ilgili bilgiler

Kadı'lar, kazalara belli süre için atanırlardı. Kadı'ların görev süresine *müddet-i örfiye* denir ve ne kadar olduğu kanunnamelerde belirtilmiştir. Bu süre taşra kazaları için yirmi ay, Mısır gibi uzak eyaletler için yirmi dört ay, sancak merkezleri gibi yevmiyesi beş yüz akçe olarak düşünülen kazalar için on iki aydı. Kadı'lar yeniden atanırken daha önce ki *müddet-i örfiye*'lerinde farklı nedenlerle *kasr* (kısaltma) yapılmışsa bu durum defterlerde belirtilirdi. Kısaltma nedenleri defterlerde bazen açıkça yazılırdı.

Kadılar müddet-i örfiyelerini bir tek kazada tamamlamayabilirdi; yirmi ay *müddet-i örfiye* ile bir kaza'ya atanan kadı on ay bir kazada görev yaptıktan sonra geri kalan on ayını başka bir kazada tamamlayabilirdi. Fakat defterlerdeki kayıtlara göre ilk süresini kazada tamamlayan kadı artakalan süresini diğer kazada tamamlayamadığı anlaşılmaktadır. Kadı'nın ifa etmesi gerektiği halde şartlar gereği tamamlayamadığı bu arta kalan süreye XVIII.

⁵⁸ "...ve yeri yevmi yüzeli akçe ile Söğüt kazasından..."

yüzyılda *infisal*⁵⁹ süresi denirdi. *İnfisal* süresi kadı'nın elinde olmadan istem dışı görevden ayrı kalma süresidir ve bir sonraki tayininde telafi edilmeye çalışılırdı. Kadı'ların almaları gereken *infisal* süresi müddetinin ne kadar olduğu rûznâmçe defterlerinde yazılmıştır⁶⁰. Defterlerde *infisal* süresi bir formül çerçevesinde *kasr* süresiyle beraber peşi sıra yazılmıştır. Şöyle ki “...iki ay *kasr-ı mu'teberrinden mâ'adâ yirmi beş ay hakiki infisali olub*,” şeklinde yazılıdır. Bu kayıttan yukarıdaki kadı'nın müddet-i örfiyesinden bazı sebeplerden dolayı iki ay *kasr* yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca şartlar gereği kadı'nın devletten alması gereken yirmi beş ay görev süresi olduğu anlaşılmaktadır.

Ataması yapılan kadının yeterliliğinin vurgulanması

Osmanlı Devletinde kadı'lar çok önemli yer tutarlar. Temel görevleri ahali arasındaki anlaşmazlıkları çözmektir. İslam hukukuna göre bu görevi emirü'l-mü'minîn olan padişahın bizzat yerine getirmesi beklenir. Fakat İslam ülkelerinin topraklarının genişlemesi ile bu görev kadı'lar aracılığıyla görülmeye başlanmıştır. İslam devletleri arasında en gelişmiş kurumlara sahip olan Osmanlı Devletinde kadı çok önemli bir memurdur. Kadı'lar padişahın kazalardaki temsilcileridir ve onun otoritesini temsil ederler. Osmanlı kadısı sadece yargı işlerini yürütmekle kalmaz, aynı zamanda padişahın emrettiği her tür işi yapmakla da mükellefidirler. İdarî, malî, askerî ve beledi işlere bakmak kadıların başlıca görevleri arasındadır⁶¹.

Bu kadar önemli bir kişi olan Osmanlı kadı'sı yeterli eğitime ve yeterliliğe sahip olmalıdır. Kadıların aranan kabiliyete (*istihkak*) ve bilgiye (*ehliyet*) sahip olduklarını vurgulamak için atama defterlerinde klişe şeklinde kadı'ların hem bu makam için yeterli oldukları ve aynı zamanda bizzat padişahın iradesiyle atandıkları ifade edilir. Aynı vurgu *berat* ve *ferman*larda da “*müte'ayyenü'l-ehliye ve'l-istihkâk*” şeklinde vurgulanmaktadır⁶². Formül XVIII. yüzyıl defterlerinin tamamında aşağıdaki şekilde görülmektedir:

⁵⁹ İnfisal müddeti daha önceki çalışmalarda açık ve geniş tanımlanmamıştır. Uzunçarşılı kadı'nın ma'zûl süresine *zaman-ı infisali* denir şeklinde açıklıyor. Bak, Uzunçarşılı, İlmiye, 94.

⁶⁰ Atâyî'den aktaran, Uzunçarşılı, ilmiye, 95.

⁶¹ Özer Ergenç, Ankara ve Konya, 81.

⁶² NOK. Yeni Kayıt, 4569/34, 1a. “*Sadr-ı Anadolu izzetli fazîletli efendi hazretleri Kuzât efendiler mansıplarımız cübela ve nâ-ehl olanlara ma'şet ve arpalık olub bizlerin abvâli diğer gün ve te'ayyüşe iktidârımız kalmadı deyü ref-i ref'a itmeleriyle imdi bir tarîkle ma'şet olub mütasarrıf olanların ma'şetleri muktezâ-yı tarîkeleri üzere matlaba alınub tashih olduklarından sonra imtibân olub müte'ayyenü'l-ehliyye olub taklîd-i kazâya ehl olur ise kemâ kâne ibkâ idüb bu husûsa hasbeten li'l-illâhi te'âlâ ve taleben li-merzâtibî te'ayyüd ve ihtimâm olunmak aksâ-yı murâd-ı hümayûn-ı cihândârî olmağla bu emr lâzımı'l-ihitimâma ziyâde dikkat-i tâmm eyleyeler deyü, fi 18 R.*

“... müte’ayyen’ül-ehliyye v’el-istihsan olmakla sezâ-vâr-ı inayet şehri-yârî ve şâyeste-i re’fet cihandârî mevlânâ es-seyyid Şeyhî dâîlerine⁶³ ...”

Bir diğer konu ise kadı’ların künyesinin veriliş şeklidir. XVI. yüzyıl defterlerini inceleyen Halil İnalçık, defterlerde Siroz kazasına atanan kadı’nın adı ile birlikte babasının adının ve devlet memuriyetindeki görevi ve yerinin de verildiğini göstermiştir. Adı geçen çalışmada Siroz kazasına atanan Mevlânâ Halil’in babasının *Bahaddin* olduğu ve halen Siroz’da kadı’lık yaptığı yazılmaktadır⁶⁴. Fakat kadı’ların nereli oldukları belirtilmemiştir.

XVIII. yüzyıl defterlerinde bu durum biraz farklıdır. Bu yüzyıl defterlerinde kadı’ların sıfatları açık şekilde yazılırken, baba adı ve nereli olduklarına dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu çalışmada binden fazla kadı incelenmesine rağmen hiçbirisinin baba adı ve baba mesleği defterlerde yazılmadığı görülmektedir. Bununla beraber, yine bu yüzyılda Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde tutulmuş *matlab* veya *mülâzemet* defterlerinde durum daha farklıdır. Bu defterlerde kadı adaylarının adı, baba adı ve nereli oldukları künye şeklinde verilmiştir⁶⁵. Bu yönüyle Rûznâmçe defterlerinden farklılık gösterirler.

Mülâzemet defterleri medreseyi başarıyla bitirdikten sonra kadı’lık için adayların belli sıraya konulduğu defterlerdir. Bu aday kadı’lar İstanbul’da tecrübeli kadı’ların yanında bir taraftan staj yaparak mesleği öğrenirler diğer taraftan da atanacakları yeri beklerlerdi⁶⁶. *Mülâzemet* defterleri şekil ve içerik bakımından farklı olmalarına rağmen İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Sicilleri Arşivi’nde Rûznâmçe defterleri adı altında kaydedilmiştir.

Envel 145”; NOK. Yeni Kayıt, 4569/34, 4a; Eriha kazasına kadı olarak atanan Mevlânâ Nurullah Efendi’nin fermanında onun “*müte’ayyen’ül-ehliyye ve’l-istihkâk*” olduğu özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca bak, İnalçık, “The Rûznâmçe Registers of The Kazâsker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives,” *Turcica* XX (1988), 141.

⁶³ Bu işe [kadı’lığa] ehliyetli ve yakışan ve padişahın inayetine layık ve cihan padişahının merhametini hak eden, mevlânâ Seyyid Yahya kullarına...

⁶⁴ İnalçık, Rûznâmçe, 136.

⁶⁵ RKR.Özel No, 115 nolu defterde bir mülâzım şu şekilde verilmiştir. “*Mevlânâ Hüseyin bin İsmail el-İslâmbolî, Mezburûn talebimizden ve erbâb-ı isti’dâddan olmalarıyla işbu bin yüz yetmiş altı senesi şehri-rabi’u’l-âbirinin dördüncü gününden ‘avâtıf-ı ‘aliye-i hazret-i şehri-yâriden bu fakîre inâyet ve ihsân buyurulan Sadâret-i Rumeli teşrîfât-ı arba’asından tertîb-i mezkeûre üzere ber-kânûn-ı kadîm bâ işaret-i ‘aliyye mülâzemeti kabul buyurulmuşlardır.*”

⁶⁶ *Mülâzemet*’lik için bak, Uzunçarşılı, İlmiye, 46.

Ataması yapılan kadının yevmiyesi

Kadılar günlük geliri defterlerde kayıtlı kazalarda görev yaparlardı fakat aslında bu yevmiye itibari bir rakamdır ve onların rütbelerini gösterir. Kazalar büyüklük ve önem derecesine göre sınıflandırılmışlardır. Atama defterlerinde günlükü yüz elli akçeden dört yüz doksan dokuz akçeye kadar kazalar kayıtlıdır ve bu para kadıya maaş olarak denmiyordu. 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devletinde maaş sistemi olmadığı için kadılar yaptıkları yargı işine karşılık resim’lerden yevmiyelerini tamamlayabilecekleri kabul edilirdi.

*Es-Seyyid Yahya dâilerine bâ terakki yevmi ikiyüz akçe ile tevcih olunub sene-i atıye Muharremü’l-haram gurrelerinden ancak on dört ay mutasarrıf olub, bakiye altı ay zaman kazâ-i ahardan tekâmîl eylemek ricasına ba’de’l-arz sadaka buyuruldu*⁶⁷.

Kazaya atanan kadı’nın adı ve yevmiyesi ve atama müddeti ve göreve başlayacağı tarih gün, ay ve yıl olarak, kendinden önceki kadı ile aralarında meydana gelebilecek muhtemel karışıklıkları önlemek için açıkça yazılmıştır. Yukarıdaki örnekte *Yahya* adlı kadı on dört ay müddetle *Yenişehir-i Aydın* kazasına atanmıştır. Fakat on sekizinci yüzyılda *müddet-i örfiye*’nin süresi, *mevleviyet* denilen büyük şehirler için on iki ay ve daha küçük kazalar için yirmi dört aydır. Fakat yığılmaları önlemek için yirmi ay olarak uygulanmıştır⁶⁸. Defterde geri kalan altı ay için yer belirtilmemiştir fakat başka bir kazada tamamlayacağı belirtilmiştir.

Bir diğer nokta da “*terakki*” eylemek konusudur. Terakki, Osmanlı Devletinde askeri sınıfın gelirlerinin muhtelif sebeplerle artırılmasına verilen addır. Bu sebepler, savaşta gösterilen başarı, yeni padişahın tahta oturması veya kendi işinde üstün başarı göstermesi dolayısıyla bir üst rütbeye terfi etmesidir. Kapı kulu askerleri devletten nakdi olarak maaş aldıkları için bu artış onların aylıklarına yapılırdı. Ayrıca padişah cülusunda terakki’nin başka “*cülus bahşişi*”de alırlardı. Terakki, topraklı süvari (Tımarlı Sipahi) ve diğer askeri

⁶⁷ AKR. Özel No, 43-8a.

⁶⁸ Tevki’i Abdurrahman Paşa, “‘Osmanlı Kânûn-nâmeleri’”, *Millî Tettebbu’lar Mecmuası*, I/3 (İstanbul, 1331/1915), 541. “*Kuzât-ı mevleviyetin müddet-i örfiyeleri bir senedir ve kuzât-ı kazasabâtn iki senedir. Lakin fi zamanâ iki seneden dört ay kasr ederler.*”

sınıfın gelirlerine de yapılırdı⁶⁹. İlmiye sınıfında ise kadı'ların sık terakki aldıkları görülmektedir. Sebep olarak bazen kazaskerin, şeyhülislamın veya padişahın ihsanı görülebildiği gibi, kaza halkının memnuniyeti de dikkate alınırdı⁷⁰. İlmiye teşkilatında kadıların veya müderrislerin en alt basamaktan en üst basamağa doğru tarik'teki terfi işlemine *hareket* denir⁷¹. Kadı'lar ise *tarik*teki "hareket" gereği bir kazada belli süre görev yaptıktan sonra yevmiyesi daha yüksek olan *kazalara* atanmayı talep ederlerdi. Fakat meslekteki her kadı terakki alamazdı. Çünkü meslek piramidi buna müsait değildi. Bir kısım kadı yükselirken bir kısım da senelerce aynı yevmiye ile çalışırdı. Bir yüksek rütbeli kadı'lığa geçmesine ömrü yetmezdi. Bu gibi yerlere "*batak*"⁷² dendiği anlaşılmaktadır⁷³. Yukarıda adı geçen Yahya Efendi'nin daha önce yevmiyesi yüz elli akçe olan bir kazada görev yaptığı ve terakki ederek yevmiyesi iki yüz akçe olan Yenişehir-i Aydın'a atandığı anlaşılmaktadır.

Mısır eyalet'ine yapılan kadı atamaları

Osmanlı Devletinde iki adet kazaskerlik kurumu vardır; bunlardan biri Rumeli diğeri Anadolu kazaskerliğidir. Rumeli kazaskerliği Rumeli'deki, Ege adalarındaki ve Anadolu tarafında olmasına rağmen Gebze'deki; Anadolu kazaskerliği ise Anadolu, Mısır, Suriye ve Arap yarımadasındaki kadı, müderris ve müftülerin atama, azil ve diğer özlük takip işlerine bakmaktı.

Yukarıda da belirtildiği gibi Mısır'daki kadı atamaları Anadolu kazaskeri tarafından yapıldığı için, Mısır ile ilgili kadı ve müderris atamaları Anadolu kazaskerliği Rûznâme defterlerinde kayıtlıdır. Bu sebepten dolayı RKR. Özel No, 63 numaralı defterin 29a-b ve 30a-b sayfaları Mısır eyaletindeki atamalara ayrılmıştır. Bu iki varakta toplam yirmi kadı ataması yapılmıştır. Yirmi kadı'dan beşi'nin berat aldığı ve deftere işlettiği görülmektedir. Rûznâme defterindeki işlemler sonlanmamasına rağmen, sayfanın sonu kazasker mührüyle

⁶⁹ Sertoğlu, "Terakki", *Osmanlı Tarîh Lügati*, (İstanbul: Enderun Kitabevi), 332.

⁷⁰ Rûznâmçelerde kadı'lar hakkında birçok şikâyet olduğu gibi memnuniyet bildiren arz'larda vardır. Bak, RKR.Özel No, 63-5.

⁷¹ Fahri Unan, "Osmanlı İlmiye Tarîkinde "paye"li Tâyinler yahut Devlette Kazanç Kapısı", *Belleten*, 233/Nisan, (Ankara: T.T.K., 1998), 41-57.

⁷² Uzunçarşılı, İlmiye, 265 "bu kelimeyi yatak olarak vermektedir."

⁷³ Mehmet Zeki Pakalın, "İlmiye", *Osmanlı Tarîh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, (1993), 52; Pakalın, medreselerdeki rütbeleri sayarken musıla-ı sahn rütbesi için; "İstanbul'un birçok medâris bu dereceye ait idi ve erbabının adetleri evvelki üç dereceden daha ziyade olup hoca efendiler burada ekseriya altı yedi sene kaldıklarından "batak" tesmiye ederler ve hakikaten birçoğunun ömrü de vefa etmeyip içinden çıkamazlardı" diye yazarak adı geçen rütbenin birçok müderris için çıkılmaz derece olduğunu ve adeta bir üst rütbeye geçmek için elek vazifesi gördüğünü vurgulamaktadır.

mühürlenmiştir. Bu da Anadolu kazaskerliği içinde Mısır'daki mansıplara bakan ayrı bir *Mısır Rûznâmçe Kalemi* olduğunu göstermektedir. RKR. Özel No, 63/29a'da Mısır eyaletindeki mansıplara kadı tayinleri yapılırken aşağıdaki şekilde Arapça olarak giriş yapılmıştır.

“*El-menâsibi'l-Mısrıyyetü'l-ma'rufiyye 'alâ'l-'atebeti'l-nu'mâniyye fî muntasıf recebü'l-ferd, li sene hamse 'aşere ve mi'ete ve elf. ... fî gurre-i şehri-i Ramazânü'l-mubârek li's-senei'l-merkûme*⁷⁴”.

Yukarıdaki girişte Mısır'daki mansıplara Recep ayının on beşinde ve Ramazan ayının ilk gününde atamalar yapıldığını belirtilmiş, ardından daha önceki atamalarda olduğu gibi kaza adları kenarda kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eğer varsa berat'ı da hemen kaza adının üzerine yine kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Mısır eyaletindeki kazalara yapılan atamalar şekil bakımında Anadolu eyaletine yapılan atamalarla aynıdır, aralarında fark gözükmemektedir. Aşağıda Mısır'daki Benî Suyûf kazasına yapılan atama incelendiğinde daha önceki örnekle büyük oranda aynı olduğu görülmektedir.

KAZÂ-İ BENÎ SUYÛF

“*Diyâr-i Mısrıyye'de Benî Suyûf mutasarrıfı Es-Seyyid Abdülkâdir gâyet-i şehri-i mezbûrdan müddet-i 'örfiyesini tasarrufundan sonra ref' ve yeri eşrâf-ı kuzât-ı Mısrıyye'den pir ve ihtiyâr ve kudemâi tarîkden olub sezâvâr-ı 'âtîfet-i şehriyârî olan Zekî Halîs dâîlerine te'bîd ve ba'de hulûlü'l-vakt mutasarrıf olmak ricâsına ba'de'l-'arz buyuruldu*⁷⁵”.

Müderris atamaları

İlk medreseler önceleri *Kur'an* okumayı öğretmek ve dini bilgileri yaymak amacıyla Peygamber Muhammed'in etrafında ev ortamında ortaya çıkmıştır. Daha sonra *Suffa* adlı İslam dinini öğretecek davetçiler yetiştiren kurum gelişme göstermiştir. *Suffa*'nın yetersiz kalması üzerine mescit, cami gibi dini kurumlarda eğitim ve öğretim yapılmaya başlanmıştır. Özellikle küçük çocukların eğitim ve öğretimi bu gibi yerlerde yapılıyordu. Fakat Emeviler

⁷⁴ RKR.Özel No, 63, 29a-b.

⁷⁵ A.g.e.

(632-651) döneminde cami ve mescitlerin de yetersiz kalması, küçük çocukların buraları kirletmesi ve ibadetlerin aksaması üzerine, eğitim ve öğretim işleri hızla cami dışında kurulan medreselere kaymıştır. Yetişkinlerin eğitim ve öğretim gördüğü cami dışı eğitim kurumlarının ilk örnekleri Abbasi'ler döneminde görülmektedir. Halife Memun (813-833) tarafından 832 tarihinde Bağdat'ta kurulan *Beytü'l-Hikme* bunlardan biridir⁷⁶. *Medrese* kelimesi ilk defa Karahanlı hükümdarı Arslan Gazi Tafgaç (ö.1035) tarafından *Merv* şehrinde yaptırdığı eğitim kurumu için kullanıldığı kabul edilmesine rağmen, Selçuklu veziri *Nizâmü'l-Mülk*'ün yaptırdığı *Nizamiye* medreseleri ile yaygınlık kazandığı görüşü araştırmacılar tarafından benimsenmiştir⁷⁷. Osmanlı Devleti'nde yüksek eğitim ve öğretim işleri maddi kaynağını vakıftan sağlayan farklı büyüklüklerdeki medreselerde yapıldı. Buradan devletin başta adalet, mülkiye, maliye ve tıbbiye gibi kurumlarına eleman sağlanırdı. Medreseler varlıklarını Osmanlı Devletinin yıkılışına kadar devam ettirmişlerdir.

İlk Osmanlı medresesi Orhan Bey (1324-1362) tarafından İznik'te, bir manastırdan çevrilerek yapılan Orhaniye (1331) medresesidir. Daha sonra I. Murat (1362-1389) başkent Bursa'da yine bir manastırı medreseye dönüştürdü. II. Murat (1421-1451) ilk defa Edirne'de yaptırdığı üç şerefeli cami yanına bir medrese yaptırdı⁷⁸. II. Mehmet (1451-1481) ise ilk büyük medreseyi, *Sahn-ı Seman* medresesini İstanbul'da yaptırdı. Akabinde diğer Osmanlı padişahları, hanedana mensup sultanlar, valide sultanlar, vezirler ve diğer devlet adamları ülkenin değişik şehirlerinde kurdukları vakıflar sayesinde birçok medrese yaptırmışlardır.

Osmanlı padişahları erken dönemde açtıkları medreselerin müderris ihtiyacını Anadolu'daki Konya, Kayseri ve Aksaray gibi kültür merkezlerinden veya başta İran ve Mısır olmak üzere Türkistan ve Suriye gibi İslam dünyasının önemli merkezlerinden sağlıyorlardı. Bu merkezlerden birçok ünlü müderris Osmanlı'ya davet edilerek yüklü para karşılığında medreselerde ders vermeleri isteniyordu. II. Mehmet (Fatih) Türkistanlı bilgin Ali Kuşçu'ya günlük iki yüz akçe ödeyerek İstanbul'a getirmişti⁷⁹.

⁷⁶ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asır Osmanlı Medreseleri*, (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 1-4.

⁷⁷ A.g.e, 5-6.

⁷⁸ H.A.R.Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West: A study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East* (London: Oxford University Press, 1969), 139.

⁷⁹ Taşköprüzâde, *Osmanlı Bilginleri-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l- Osmâniyye*, (İstanbul: İz yayıncılık, 2007), 153-155.

Osmanlı medreselerinin müderris ihtiyacı sadece dışarıdan getirtilerek karşılanmıyordu. Osmanlı uleması erken dönemde Mısır, İran ve Türkistan'a giderek eğitimlerini burada tanınmış bilginlerin yanında tamamlayıp geri geliyorlardı; Mehmet Fenârî, Ali Fenârî ve Şeyh Bedrettin bu gibi ulemeden idi⁸⁰.

Medreseler geçirdikleri aşamaya göre beş döneme ayrılabilir. Birinci dönem; kuruluş dönemidir ve Osmanlı Devletinin kuruluşundan II. Mehmet'e kadarki dönemdir. İkinci dönem; II. Mehmet'in (1421-1481) çağıdır ki o *Sahn-ı Semân* ve *Tetimme* medreselerini kurmuştur. Üçüncü dönem; I. Süleyman'ın (1520-1566) kurduğu *Dârü'l-Hadîs* medreselerini kurduğu dönemdir. Dördüncü dönem; XVII.-XIX. Yüzyıllar arasındaki bozulma ve kargaşa dönemidir. Beşinci ve son dönem ise, medreselerde ıslahat çabaları ve sonunda ortadan kaldırılmaları dönemidir⁸¹. Bütün Osmanlı medreselerinde dersleri müderrisler verirdi. Müderris, medreselerde belirli eğitimi başarıyla tamamladıktan sonra icazet alıp, mülâzemet'ini tamamladıktan sonra *berat*'la Osmanlı sınırları içindeki herhangi bir medreseye eğitim işlerini yaptırmak için atanan kişidir⁸². Kadı atamalarında olduğu gibi müderris atamaları da kazaskerlik makamı tarafından yapılırdı. Müderris adayının *matlâb* defterine müracaatı, ilgili kazaskerin arzı ve padişahın beratı ile bu atama yapılırdı. XVIII.

Yüzyılda da aynı süreç devam etmektedir. Müderris atamaları bazen kadı atamalarıyla birlikte aynı defterlerde görülmektedir. RKR. Özel No, 63 numaralı defter bu tür bir defterdir. Defterin baş kısmı kadı atamalarına ayrılmış, son sayfalarda başta İstanbul'daki medreseler olmak üzere Anadolu'daki medreselere müderris atamaları yapıldığı görülmektedir. Bununla beraber, bazı rûz-nâmçe defterlerinde sadece kadı, müderris atamaları veya mülâzemet kayıtları görülmektedir. Örneğin RKR. Özel No, 149 defterinde sadece müderris tevcihatı⁸³, NOK. Yeni Kayıt, 4569/12 künyeli defterde ise sadece kadı tevcihatı görülmektedir.

RKR. Özel No, 63 numaralı defterin ilk 38. varağı kadı atamalarıyla ilgilidir ve 39a'dan sonraki kısım ise özellikle İstanbul'daki medreselere ve Bursa'daki medreselere yapılan müderris atamalarına ayrılmıştır. Sayfanın üst kısmında kırmızı mürekkeple, daha

⁸⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (İstanbul: YKY, 2003) 175.

⁸¹ Özergin, İstanbul ve Rumeli Medreseleri, 263-264.

⁸² Baltacı, XV-XVI. Asır, 26.

⁸³ Baltacı, Rûz-nâmçe defterleri, 79.

önceki kadılar için yazılan giriş cümlesinden farklı olarak aşağıdaki Arapça cümlesi görülmektedir.

El müderrisü'l-ma'rûza-i 'alâ'l-'atabei'l-'aliyyei's-sultâniyye fî mutasannıf-i recebü'l-ferd, sene hamse 'aşere ve mi'e ve elf⁸⁴

Hemen altında atamaların yapıldığı tarih ay, gün ve sene Arapça şu şekilde verilmiştir. “*Fî mutasannıf-i Recebü'l-ferdi's-seneteti'l-mezbûre⁸⁵*” Receb ayında sadece bir müderrisin tayini yapılmıştır. Hemen arkasından, “*fî gurre-i Şa'banü'l-mu'azzama, lis-seneti'l-mezbûre⁸⁶*” ibaresi ile Şaban ayında yapılan atamalara geçilmiştir.

Defterde hangi medreseye atama yapılacaksa o medresenin adı hemen defterin derkenarında “*medrese-i ...*” şeklinde yazılmıştır. Müderris atamasına bir örnek aşağıdaki gibidir.

MERFÛ'A⁸⁷

MEDRESE-İ AHMET PAŞA

“Üsküdar'da Ahmet Paşa müderrisi Mehmet ref” ve yeri otuz akça ile Üsküdar'da Mehmet Paşa medresesinden munfasıl ve mustahakk-ı 'inâyet olan mevlânâ İbrahim dâ'ilerine yevmi kırk akçe ile ba'de'l-'arz sadaka buyuruldu⁸⁸.”

Yukarıda büyük harfle yazılan “*merfû'a, medrese-i Ahmet Paşa*” ibaresi defterin derkenarında bulunmaktadır. “*Merfû'a*” kelimesi ile adı geçen Üsküdar'daki Ahmet Paşa medresesine önce atama yapılması için teklif edildiği fakat daha sonra bu atamanın iptal edildiği anlaşılmaktadır. 1115/1703 tarihli rûznâmçe defterinde kırk beş adet medreseye müderris yapılmışken bunlardan on bir tanesinin üzerine “*merfû'a*” yazılarak atamalarının iptal edildiği belirtilmiştir. Defterde iptalin gerekçesi yazılmadığı için tam olarak sebebi anlaşılmamaktadır.

⁸⁴ “1115 senesinin, Receb ayının 15. gününde, müderrislerin arzları sultanın yüce eşğine sunuldu.”

⁸⁵ “Aynı senenin, Receb ayının 15. gününde ki [atamalar]”

⁸⁶ Aynı senenin Şaban ayının ilk gününde yapılan [atamalar]

⁸⁷ Bu atamanın teklif edildiği fakat sonradan iptal edildiğini göstermektedir.

⁸⁸ RKR.Özel No, 63-39a.

Belgenin devamında, adı geçen *Ahmet Paşa* medresesini elinde tutan Mevlânâ Mehmet'in görevinin orada sona erdiği (ref' edildiği), ve yerine otuz akça yevmiye ile çalışırken, yine Üsküdar'daki *Mehmet Paşa Medresesi*'nden ayrılan (munfasıl) ve müderrislik görevini hakkıyla yapabilecek olan Mevlânâ İbrahim duacılarına kırk akça gündelikle *arz*'dan sonra “*sadaka buyruldu*”⁸⁹ ibaresiyle tevcih işleminin yapıldığı bildirilmektedir. Buradaki “arz” ile kadılık veya müderrislik mansıbını isteyen kişinin kazaskerlikteki *matlab defterine* yazılması, ardından da kazaskerin şeyhülislama sunması akabinde şeyhülislamın “işaret” veya sadece “*işaret-i âliye*” denilen teknik yazı ile sadârete sunması anlaşılmaktadır.

Yine belgeden, Mevlâna İbrahim'in daha önce çalıştığı medresenin otuzlu medrese olduğu, Ahmet paşa medresesinin ise kırklı medrese olduğu görülmektedir. Belgenin sonundaki *sadaka buyruldu* ibaresi ile bu makamın ona padişah tarafından verildiği dolayısıyla onun mutlak otoritesin tabi olduğu ve gerektiğinde geri alınabileceği gösterilmektedir.

RKR numaralı Anadolu kazaskerliğine ait Rûz-nâmçe defterinin son sayfası tekrar görevdeki kazasker tarafından mühürlenmiştir. Adı geçen defterde son müderris ataması 1115/1703 senesinin Ramazan ayında yapılmıştır. Mühürde kazaskerin künyesi okunamamaktadır fakat o tarihte ki Anadolu kazaskeri *Kara Ebûbekir Efendi* olduğu için mühründe ona ait olması gerekir⁹⁰.

Sonuç

Kazasker Rûznâmçeleri Osmanlı ilmiye teşkilatı araştırmaları için önemli ana kaynakların başında gelmektedir. Kazasker ruznamçe defterlerinin Defterler, özellikle kadı, müderris ve daha az olsa da müftü atamalarıyla ilgili oldukça zengin resmi kayıtlar vardır. Kadıların, görev yerleri, görev süreleri, yevmiyeleri ve terfileri konusunda en sağlıklı bilgiler kazasker Rûznâmçe defterlerinde bulunmaktadır. Aynı şekilde, kaza adları, kazaların yevmiye durumu ve nahiyeler gibi yargı alanları konusunda da araştırmacılar defterlerden yararlı bilgiler elde edebilirler. Ayrıca, Osmanlı ilmiye teşkilatının alt birimi olan yüksek eğitim kurumu olan medreseler, yevmiyeleri ve müderrisleri hakkında birincil bilgiler aynı

⁸⁹ Mehmet İpşirli, “İlmiye”, *T.D.V.İ.A.*, vol.22, (İstanbul: T.D.V.), 141-144.

⁹⁰ Gökçay, XVIII. Asrın, 12.

kaynaklardan sağlanabilir. Rûznâmçelerde, Mısır eyaletinin kaza organizasyonu konusunda da oldukça zengin belge sağlamaktadır. Tüm bunların yanında defterlerin baş sayfalarında, ilmiye teşkilatı hakkında kanunnameler, arzlar bulunmaktadır ve bu teşkilatı anlamak için oldukça yararlıdır. Son olarak yukarıda tanıtılan defterler Osmanlı ilmiye teşkilatını anlamak bakımından en önemli kaynaklardandır.

Kaynaklar

Şer'îye Sicilleri Arşivi (İŞSA)

AKR.Özel No, 15.

AKR.Özel No, 51.

NOK.Yeni Kayıt, 5193/33/34/35.

NOK.Yeni Kayıt, 4569/42.

NOK. RKR.Özel No, 63.

Basılı Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi. *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 42, 2000, İstanbul:1993.*

Baltacı, Cahit. “Kadî-asker Rûznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti.” *İslam Medeniyeti Mecmuası* vol., 4, no.1 (Temmuz 1979): 55–100.

_____. *XV-XVI. Asır Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.

Ergenç, Özer. *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995.

_____. “Osmanlı Klasik Dönemindeki <<Eşraf ve A’yan>> üzerine bazı bilgiler.” *Osmanlı Araştırmaları* III (1982) :105-115.

Erünsal, İsmail. “Nu riosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazâsker Rûznâmçeleri.” *İslam Medeniyeti Mecmuası* vol.4 no. 3 (1980) : 3-15.

Gökbilgin, M. Tayyib. *Osmanlı Paleografya ve Diplomatika İlmi*, Enderun Kitabevi, 1992.

Gibb, H.A.R. and Harold Bowen. *Islamic Society and the West: A study of the Impact of Western Civilization on moslem Culture in the Near East*. Vol.I-II, London: Oxford University Pres, 1969.

Gökçay, Gülsen. “XVIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu ve Rumeli Kazâskerli,” *Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Tarih Bölümü, 1964.

İlmiye salnamesi, İlmiyye Salnamesi, (İstanbul: İşaret, 1998)

İnalcık, Halil. “Şikayet Hakkı: Arz-I Hâl ve Arz-I Mahzar’lar,” *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1998): 33-54.

_____. “Adalatnameler,” *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren, (2000), 75-190.

İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Kazâskerlik (XVII.yüzyıla kadar)” *Belleten* L XI (Aralık 1997): 597-700.

_____, “İlmiye”, *DİA*, (İstanbul: 2001):141-146.

Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1998.

Özergin, M. Kemal. “Eski bir Rûznâmeye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri.” *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, 4-5 (1973-1974): 263-290.

Sertoğlu, Midhat. *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1986.

Taşköprüzâde, Ahmet. *Osmanlı Bilginleri-Eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*. Çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz yayıncılık, 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı devletinde İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.